

De bevrijding van Bommel

Voorwoord

In september 2004 is het 60 jaar geleden dat de Duitse bezetter verdreven werd door de geallieerden. Ik woonde met mijn ouders en mijn twee zusters Ans en Jopie van Setten aan de Dorpsstraat 2 te Bommel, waar tegenwoordig



Makelaardij Guijt is gevestigd. Vader en Moeder hadden op deze plaats een winkel. Aan de ene kant kon je terecht voor kruidenierswaren, aan de andere kant voor textiel. Onder de winkel was een grote kelder. Deze had hetzelfde oppervlak als de winkel.

De winkel van Van Setten aan de Dorpsstraat 2 te Bommel na de wederopbouw. Tijdens de gevechten rond de bevrijding in september 1944 zaten hier 27 inwoners van Bommel in de kelder.

In het huis naast ons, op Dorpsstraat 4, woonde de familie Ebben. Aan de andere kant, naast onze tuin stonden twee, door een onverharde weg gescheiden, vierkant gemetselde kolommen van ruim twee meter hoog en ongeveer 75 cm breed. Op de ene stond 'HET' en op de ander 'HOOG'. Deze posten markeerden de oprit naar 'Het Hoog'. Evenwijdig met de oplopende onverharde weg lag een prachtige tuin met grote beukenbomen en een royale villa: Huize 'Het Hoog'. Hier woonde de familie Van den Born. Jacques van den Born was dierenarts. Achter de villa stond de woning van de beheerder van de boerderij: de familie Jansen. Daarachter, gescheiden door een binnenplaats bestraat met natuurstenen kinderkopjes, stonden twee grote boerenschuren.

In deze omgeving zaten we negen dagen in de frontlinie. Als twaalfjarige jongen maakte ik hier de bevrijding van Bommel mee. De gebeurtenissen van september 1944 hebben zo'n indruk op me gemaakt, dat het mij na 60 jaar nog steeds glashelder voor de geest staat.

Gezocht een vrachtwagenchauffeur

Nadat België en Zuid-Nederland bevrijd waren, trok het Duitse leger door de Betuwe terug. Een ononderbroken colonne trok vanuit de Dorpsstraat richting Haalderen om met de pont bij Doornenburg de Rijn over te steken. Het was een bonte stoet van legervoertuigen, vrachtwagens en paarden die boerenkarren trokken, het meeste gevorderd in België en Noord-Brabant.

Voorop, op de bumpers van de trucks, zaten militairen met het geweer in de aanslag. Behalve Duitse militairen op gevorderde fietsen, kwamen er ook rijen lopende en strompelende militairen in haveloze uniformen voorbij. Het was een aftands restant van het eens zo trotse Duitse leger.

En ineens dook er een geallieerde jager op. Het vliegtuig scheerde over de colonne heen en met zijn boordmitrailleurs nam hij die onder vuur. Bij deze luchtaanval werd een Duitse chauffeur dodelijk getroffen. Zijn truck met gevaarlijke lading bleef de gehele dag tussen Dorpsstraat en Karstraat staan. Totdat een Duitse motorordonnans op zoek ging naar een vrachtwagenchauffeur in Bemmelen. Gerritsen op het Hoog was vrachtwagenchauffeur bij het goederenvervoer van de G.T.W. (Gelderse Tramwegen). Ik stond voor ons huis aan de Dorpsstraat en de motorordonnans wilde de weg naar het Hoog inslaan, toen hij op mij afkwam. "Waar woont Gerritsen?", vroeg hij. Ik realiseerde me dat hij een chauffeur zocht voor de truck. Ik wees hem gauw de hele andere kant op, naar de Karstraat, naar de remise van de Gelderse Tramwegen. Als twaalfjarige jongen beseftte ik dat nu snel moest worden gehandeld om Gerritsen op het Hoog te waarschuwen. Zo snel mijn benen me dragen konden, holde ik het Hoog op, langs Lamers, Bouwman de kolenboer, Spanbroek, Van 't Hullenaar, Hentje 'de koning' Natrop, naar Gerritsen. Gelukkig was hij thuis. "Vlucht zo snel mogelijk, richting Hoogselaan!". Ik kwam net het Hoog aflopen, toen de motorrijder er al weer aankwam. De Duitser stopte en vroeg kort en bondig: "Waar woont Gerritsen?", terwijl hij tegelijk wees op het geweer, dat hij op z'n rug droeg. Ik vermoed dat hij bij de garage van de G.T.W. in de Karstraat het adres van Gerritsen had gekregen en nogmaals wilde testen of ik de waarheid sprak. Ik gaf nu de juiste richting aan en de Duitser reed vol gas het Hoog op. Het heeft nog enkele dagen geduurd voordat de vrachtwagen werd weggehaald.

Noodhospitaal

Tegen de avond stopte er bij de burens op Huize 'Het Hoog' een Duitse truck met soldaten. Met zeker tien man werd het ijzeren tuinhak weggeduwd en afgebroken. Hierdoor was de tuin over de volle breedte met de weg verbonden. Het gazon en bloemenperken werden aan flarden gereden. Niets werd ontzien. In een mum van tijd stond de hele tuin vol met voertuigen. Vanwege de luchtaanvallen waren de voertuigen schaars verlicht. Onder de grote eiken stonden de voertuigen gecamoufleerd opgesteld. In het duister van de avond was het een spookachtig beeld.

De geallieerden bestookten vanuit Nijmegen de Duitse stellingen in de Betuwe met granaten. Daarnaast werden de Duitse colonnes vanuit de lucht aangevallen. Gewonde Duitse militairen kregen aan het front eerste hulp en werden daarna voor verdere behandeling afgevoerd naar een noodhospitaal. In de tuin van 'Het Hoog' werd zo'n noodhospitaal opgesteld.

Het huis werd gevorderd. Dierenarts Van den Born had in huis een eigen apotheek. Daarvan werden de deuren ingetrapt, waarna de gewonden naar binnen werden gedragen. Er werden grote aantallen gewonde militairen aangevoerd: zittend of liggend op open voertuigen, in uniformen die helemaal onder het bloed zaten, op handkarren, of strompelend tussen twee mannen in. We hoorden de hele avond schreeuwende en huilende mannen. Rond middernacht werd alles en iedereen weer ingeladen en ging het richting Haalderen.

In die tijd waren alle mannen verplicht in Duitsland te gaan werken. Regelmatig werden mannen opgepakt. Vader had met Moeder de afspraak dat als er 's nachts aan huis gebeld werd Moeder open zou doen. Als er dan onheil was, kon Vader vluchten. In de nacht van deze septemberdag werd er gebeld. Moeder deed de deur open. Daar stonden twee Duitse militairen met een kruiwagen. Op de kruiwagen lag een man met twee afgeschoten benen. Het was een afschuwelijk gezicht: het uniform onder het bloed en de afgebonden benen. Ze vroegen waar het lazaret was. De zwaargewonde militair op de kruiwagen zwaaide met een revolver en schreeuwde: "Als onze grote tanks straks komen, maken we alle Engelsen kapot!". Vader en de burens zagen de militairen richting Haalderen.

Tiger-tanks

In september 1944 was de Herckenrathweg er nog niet. De Dorpsstraat liep langs Huize 'Het Hoog' naar de driesprong Karstraat-Papenstraat. Op een ochtend zagen we in de Karstraat vier ontzettend grote tanks. Langzaam reden de enorme gevaartes langs de remise en de smederij van Steenhof. De eerste tank ging vanuit de Karstraat rechtdoor, stak daarbij een diepe sloot over en reed tussen twee knotwilgen door zo het weiland in. Wij noemden dit weiland 'de wei van Dolf'. Dolf van Oppenraay was de eigenaar van boerderij 'De Gouden Appel' aan de Dorpsstraat; die boerderij stond waar tegenwoordig

de Werenfridus-school staat.



Vanuit de tuin gezien, achter de vlaggenmast: 'de wei van Dolf'. Links zien we het woonhuis van Steenhof. In het midden kijken we tegen de zijgevel van het eerste woonhuis aan de Papenstraat aan.

De grote wei was in tweeën gesplitst door een ondiepe sloot en een lage afrastering. Om en om waren de gedeelten voor begrazing van de koeien en hooiland. Het was altijd een prachtig gezicht, de grazende zwartbonte koeien in een frisse groene wei. In de richting van de Papestraat stonden knotwilgen langs een diepe sloot. Wat in 1944 allemaal weiland was, werd later eerst in gebruik genomen als bouwgrond voor restaurant 'de Gouden Appel', sportpark 'de Gouden Appel' en een manege. Tegenwoordig is hier verpleeghuis Lingehof en verzorgingshuis Lidwina.

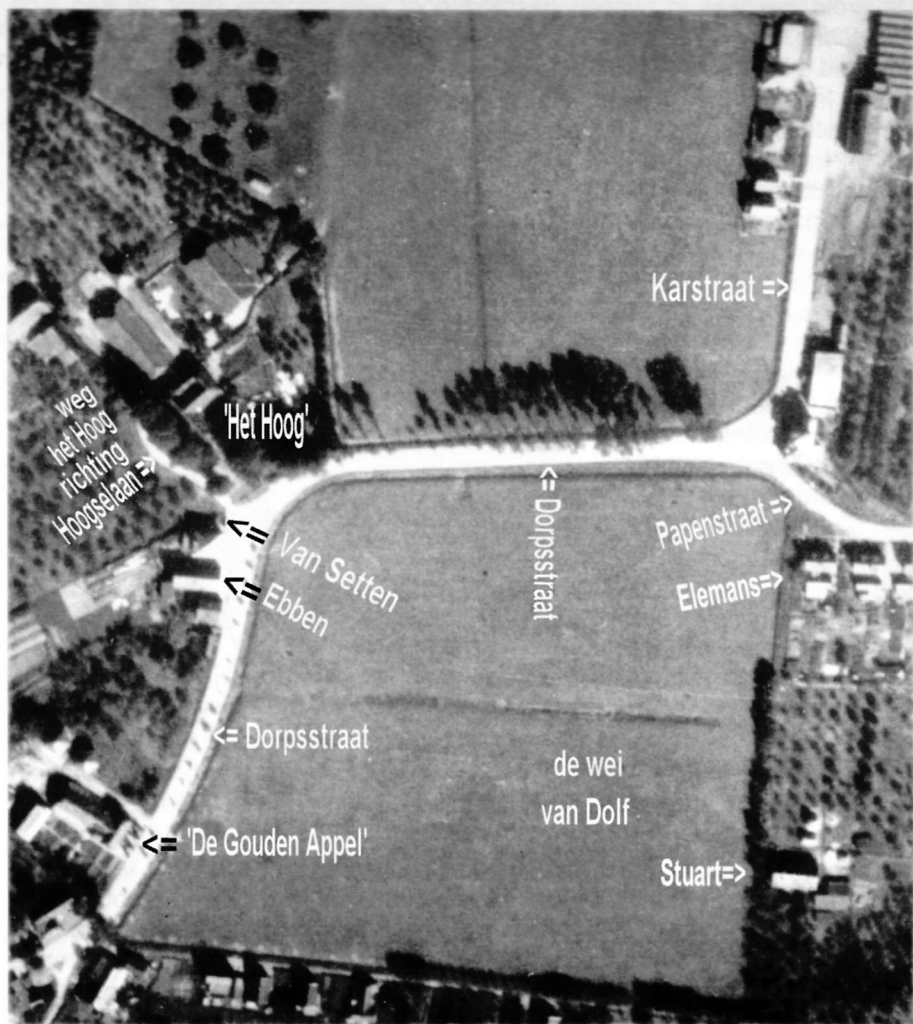
*De familie Van Setten in 1942.
Van links naar rechts Carel,
Jopie en Ans met hun ouders.*



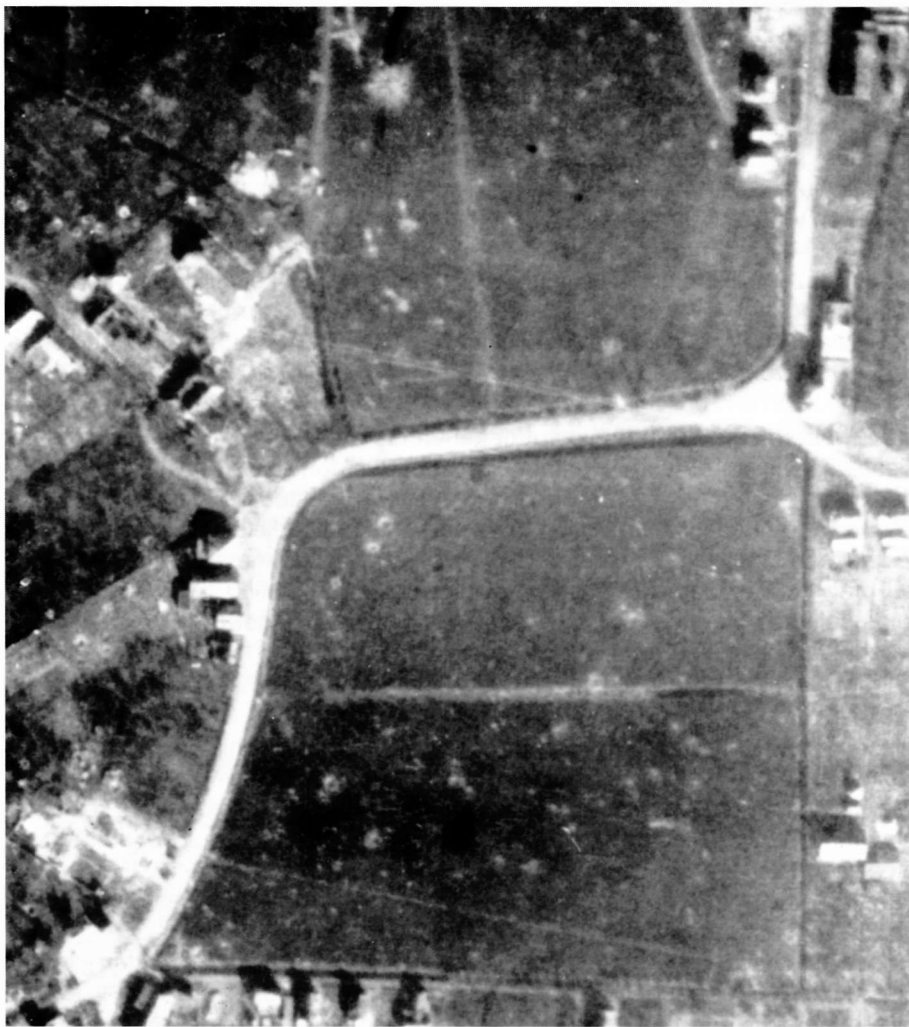
Drie tanks reden dus, als rijdende bunkers, zonder problemen door de diepe sloot aan de kant van de Papestraat, diagonaal over het weiland, door de ondiepe sloot met afrastering, om vervolgens weer door het weiland en opnieuw door een diepe sloot, uit te komen op de Dorpsstraat, ter hoogte van 'Welgelegen'. Daarna vervolgden ze hun weg door het centrum van Bemmelen.

Niemand waagde zich op straat bij het verschijnen van deze grote tanks. Een vierde tank bleef na het uitrijden van de Karstraat in de diepe sloot steken. Grote wolken kwamen uit de uitlaat. Maar wat men ook probeerde, de tank ging niet meer voor- of achteruit en zat muurvast. Militairen in zwarte uniformen kwamen uit de tank. Eén van de mannen, met S.S.-tekens op de revers, kwam naar ons huis gelopen en vroeg om een emmer water. Het was een lange stoere knaap, maar er ging gelukkig niets dreigends van uit. De hele dag zijn ze nog met de tank bezig geweest. Takken van struiken en knotwilgen uit de buurt werden er overheen gelegd. Hierdoor was de tank voor vliegtuigen niet zichtbaar.

De volgende dag was de tank toch nog verdwenen. We vroegen ons af of dit nu de beruchte Duitse tanks waren die de Engelsen zouden verslaan? Het waren wel deze Tiger-tanks die vanuit de Betuwe werden ingezet bij de dramatisch verlopen gevechten om de Rijnbrug bij Arnhem.



Bovenstaande foto is een detail van een luchtfoto die door de geallieerde luchtspionage werd gemaakt op 12 september 1944, vijf dagen voor het begin van Market Garden. Door telkens twee, elkaar grotendeels overlappende, foto's tegelijk met een stereoscoop te bekijken, kon men er zelfs nog 'diepte' in zien. Zo konden ervaren functionarissen van de spionagedienst, na het bestuderen van reeksen foto's, voorafgaande aan de acties heel veel informatie, bijvoorbeeld over mogelijke vijandelijke posities, doorgeven aan de betreffende commandanten. We zien hier de omgeving waarin de beschreven gebeurtenissen zich enkele dagen later afspeelden. Op de zeer scherpe foto zijn veel details te zien. De zon scheen en aan de schaduw van de bomen en de gebouwen is te zien dat de foto vroeg op de dag werd genomen. Er is geen enkel spoor van de oorlog op te ontdekken. Alles ligt er nog ongeschonden bij....



Dit is een detail van een luchtfoto van 15 maart 1945. Deze foto is helaas van een minder goede kwaliteit. Toch is heel duidelijk te zien welk een verwoestende uitwerking de gevechten van september 1944 en de beschietingen in de daaropvolgende maanden hebben gehad. In de weilanden zijn vele inslagen te zien. Boerderij 'De Gouden Appel' ligt helemaal in puin, evenals het vlakbij gelegen 'Welgelegen'. Maar ook de huizen die van bovenaf nog redelijk ongeschonden lijken, waren vaak zwaar beschadigd. De vergelijkbaarheid van beide foto's wordt enigszins beïnvloed doordat de bomen in maart nog geen blad hebben. Het is daarom niet goed te zien of er nog bomen overeind staan. De foto op deze en de vorige pagina zijn details van foto's afkomstig van de Afdeling Speciale Collecties van de Landbouwuniversiteit Wageningen. Kopieën hiervan zijn aanwezig in het documentatiecentrum van de kring.

Met 27 mensen in de kelder

Als er plaats voor was, bouwde men bij huis een schuilkelder. Zoals voor de voederbieten als die werden ingekuild, werd dan een kuil van ruim een meter diep gegraven. Met stevig materiaal werd een boog over de kuil gespannen. Die werd nog eens extra verstevigd. Vervolgens gingen er stenen en puin op, afgedekt met een laag grond, met daarop weer graszoden. Erbovenuit staken enkele buizen, om binnen lucht te kunnen krijgen. Maar toen de bommen en granaten vielen, bleken deze schuilkelders onveilig.

Onder onze winkel hadden we een uitzonderlijk veilige kelder. Het plafond van de diepe kelder was van gewapend beton en verstevigd met enkele betonnen dwarsbalken. Toen in een later stadium het huis drie voltreffers kreeg, bleef de kelder nog volledig intact.

De inwoners van Bommel, vooral degenen die aan de dijk, in de Pas, aan de Teselaar en op het Oude Kerkhof woonden, werden door de Duitsers uit hun huizen verdreven. Ze werden richting Haalderen gestuurd. Ze moesten maar zien waar ze terechtkwamen; er was geen enkele begeleiding van hogerhand. Zo trokken ontredderde gezinnen te voet, in een aantal gevallen met een fiets of met een kinderwagen, door de Dorpsstraat richting Haalderen, bijna allemaal in de veronderstelling dat het voor een paar dagen was en dat ze dan weer terug naar huis konden. Voor de meesten zouden nog negen maanden onder Duitse bezetting volgen!

Onder de vluchtelingen was ook de oudste broer van mijn vader, Jan van Setten met zijn gezin, waaronder een kleinkind van zeven maanden. Het gehele gezin kon zijn intrek nemen in onze kelder. Voordat we de kelder in gingen, liepen we behoorlijk gevaar. De granaten gierden door de lucht en dit bleef die hele dag aanhouden. Met buurman Ebben hadden we afgesproken dat als de nood aan de man kwam, hij ook bij ons in de kelder zou komen. De vluchtelingenstroom bleef maar doorgaan. Ook de familie Houterman van 't Hemeltje' aan de dijk was er bij. Onze buurman ving de familie Houterman op. Het beschikbare beddengoed van Ebben en van ons werd in de kelder bijeengebracht. Toen de avond viel waren er 27 personen in de kelder.

Recht tegenover onze woning, aan de overkant van het weiland ter hoogte van de Papestraat, had een Duitse eenheid zich ingegraven met mortieren en mitrailleurs. Van de bevrijders was nog niets te zien. Vanaf de overkant van het weiland werd intensief geschoten. We kwamen onder vuur te liggen. Boven het geluid van de mitrailleurs uit hoorden we de Duitsers schreeuwen. Vanuit de kelder hoorden we de kogels boven ons inslaan. De etalageruiten werden aan diggelen geschoten. Pas in de nacht werd het rustig en hebben we nog even geslapen.

De volgende morgen gingen we het glas van de etalageruiten opruimen. Toen zagen we wat de mitrailleurs hadden aangericht. De achterwand van onze winkel telde honderden inslagen van kogels. In het weiland lagen dode koeien. Niemand waagde zich daar om de dieren op te ruimen. Veel later waren de uiers van de koeien opgezet en lagen de dode beesten met twee poten omhoog. Een afschuwelijk gezicht, dat je je hele leven bij blijft.

Toen we het glas van de etalage aan het opruimen waren, kwam er, heel laag, een Pipercup verkenningsvliegtuig over. We zwaaiden naar de piloot en deze zwaaide terug. Hier zagen we onze eerste bevrijders. Een paar uur later kwamen geallieerde jagers met boordgeschut. Deze bestookten het Duitse mitrailleursoord. De Duitsers die dat overleefden, trokken zich terug richting Haalderen. Het werd angstwekkend stil. We bevonden ons in niemandsland. In de avond en nacht kregen we echter de volle laag. We werden nu door de Duitse kanonnen vanuit Haalderen bestookt. Het was heel beangstigend. De ene inslag volgde op de andere. Ieder moment verwachtten we een voltreffer op ons huis. Een lawine van granaten kwam om het huis terecht. En het bleef maar aanhouden. De vrouwen baden hardop "Wees gegroet Maria, vol van genade", de mannen prevelden mee. Er zijn die nacht heel wat weesgegroetjes gebeden. Het granaatvuur ging de hele nacht door. In de vroege morgen moest Ans naar de wc. Ze zat er nauwelijks op, toen een granaat vlakbij insloeg. De hele toiletruimte was doorzeefd met granaatscherven. Zij zat gelukkig laag, onder het wc-raam. Het mag een wonder heten, dat ze niet werd getroffen.



De westgevel van Huize 'Het Hoog' in de zomer van 1945. De opname is gemaakt vanaf de weg het Hoog. In dit huis woonde dierenarts Jacques van den Born. Een restant van het hek om de tuin is rechts nog te zien. De rest werd door de Duitsers vernield, toen ze hier in de tuin in het heetst van de strijd een noodhospitaal inrichtten.

Overdag werd het rustiger. In de verte, vanuit de richting Nijmegen, hoorden we kanonnen. We hoorden boven ons de granaten fluiten, afkomstig van zowel Duitsers als geallieerden. Op straat zag je geen levend wezen. We aten door Vader zelf gebakken brood. Er waren kazen vanuit de kruidenierswinkel. En er waren geweekte vruchten. We hadden ook koffiesurrogaat.

Buurman Ebben en diens zoon Geert gingen andijvie steken. Van die groente hadden de buren in september nog genoeg op het land staan. Omdat ze een paar weken eerder nog een varken geslacht hadden, was er ook voldoende vlees, spek en worst. Bij de buren werd in een grote weckketel op een petroleumstel gekookt. Dagenlang hebben we andijviesla gegeten. In verband met het gevaar van granaatscherven moest de volle warme weckketel langs de kortste weg van Ebben naar onze kelder gebracht worden. Die kortste weg was door de slaapkamer van de buren, de inrit oversteken, naar onze zijdeur. Eén keer ging het niet goed: toen viel er net op dat moment een granaat. Het glas van een ruit viel in het eten en alles moest worden weggegooid.

We waren het grootste deel van de dag bezig met eten klaarmaken. Als koemelk een tijdje had gestaan, schepten we de room er af en deden dat in melkflessen. Door aanhoudend te schudden, ontstond aan de bovenkant boter. Op een keer waren we in de keuken bezig, toen er in de buurt granaten vielen. We vlogen met de flessen naar de kelder en maakten daar de boter verder af.

Gered door een baby

Aan iedere korte zijde van de kelder bevonden zich twee keldergaten. Deze keldergaten waren voorzien van draaiende glasramen, met daarvoor houten luiken. De houten luiken dienden voor verduistering, zodat er geen licht door naar buiten kon schijnen. We hadden wel eens gehoord dat als Duitse soldaten leven of licht in een kelder waarnamen, ze een handgranaat naar binnen gooiden. Op een nacht waren alle ramen en alle luiken in de kelder gesloten. Het was buiten erg rustig. Iedereen probeerde zo goed als het ging te slapen. Mijn moeder, mijn zusters Ans en Jopie en ik lagen met z'n vieren naast elkaar in twee eenpersoons bedden. We moesten onze benen opgetrokken houden, want Geert Ebben lag daaronder als 'dwarsligger'. Zodoende lagen we met vijf mensen op twee eenpersoons bedden. Hoe laat het was weet ik niet meer, maar we waren met z'n allen, dus met 27 mensen, ingedommeld. Plotseling begon de baby te huilen. De moeder, Jo van de Velde-van Setten, probeerde de kleine te kalmeren. Maar baby Rini hield niet op. Er moest een kaars worden aangestoken om te kunnen zien wat er met de baby aan de hand was. Maar de lucifer wilde niet branden. Velen in de kelder hebben dit niet bewust meegemaakt, want men was totaal versuft. Vader had de tegenwoordigheid van geest om de luiken en de ramen open te gooien. Dat was onze redding, want er was geen zuurstof meer, noch om een lucifer aan te steken, noch voor alle mensen in de kelder. We hebben altijd gezegd: "We zijn gered door de baby."

Wij zijn vrij

Frans Ebben was bij de Luchtbeschermingsdienst. Met helm en lamp was hij steeds paraat, vooral in het centrum van Bommel. Hij bracht het nieuws mee

naar de kelder. "Het St. Lidwina Ziekenhuis was zwaar getroffen. Moeder-overste, de nonnen en verder personeel met de zieken en ouden van dagen, zijn verhuisd naar de kelder van de Meisjesschool. Nijmegen is geheel in geallieerde handen. Bij Doornik is een munitieauto ontploft".

We hadden die middag een zware explosie gehoord en we dachten: "Dat is de Waalbrug". Er waren geruchten dat het Engelse leger in aantocht was. In de nacht was het rustig. We zagen Nijmegen branden. Er vielen geen granaten in de buurt. Iedereen lag te dommelen. We zorgden voor voldoende zuurstof door aan een kant een luik open te zetten en het raam op een kiertje te houden. Boven op het keldergat lag aan de buitenkant een stalen rooster met spijlen met vijf centimeter tussenruimte. Plotseling zagen we iets, waarvan iedereen dacht dat het de ronde loop van een geweer was, door de spijlen steken in de richting van de kelder. We verstijfden van schrik! We keken er naar en dachten dat ons laatste moment was aangebroken! We verwachtten een kogelregen omdat we dachten dat het Duitsers waren. Het kwam geheel niet in ons op, dat de bevrijders zó dichtbij zouden kunnen zijn. Voor ons gevoel bleef die geweerloop te lang staan. Toen werd het rooster opgelicht en sprong een Engelse militair in het keldergat. Dat was voor ons de bevrijding!



We riepen, schreeuwden en juichten. Een andere militair gooide snoepjes de kelder in. Gelukkig was Grada Houterman bij ons. Zij had in haar jeugd in Engeland gewerkt en sprak dus vloeiend Engels. De manier waarop ze met deze bevrijder sprak, zal ik nooit vergeten. Spontane omhelzingen volgden. De Engelsman werd als een held ontvangen. Achteraf bleek, dat wat wij voor de loop van een geweer aanzagen, een ronde bajonet was, die aan de koppelriem hing van de Engelse soldaat. Deze soldaat lag plat op de buik bij het kelderrooster, waardoor de bajonet in het keldergat stak.

Jopie van Setten, kort na de oorlog, bij de zwaar beschadigde winkel. Als noodvoorziening waren glasramen van kweekbakken van tuinders, zogenaamde eenruiters, voor de etalage geplaatst.

We waren door het dulle heen. We waren vrij! Toen we buiten kwamen zagen we de Engelse militairen met van die rare platte helmen. Een van de Engelsen vroeg aan Ebben: "Double-u-cie?". Omdat Ebben hem niet begreep, nam de militair een zittende houding aan en steunde. Daarop kwam de buurman met een fietspomp aanlopen. Gelukkig hadden we een tolk in ons midden en was het misverstand snel opgelost: de militair moest naar de wc.

Een groot aantal militairen was bezig op 'Het Hoog'. De villa, of wat daarvan over was, werd met zandzakken tot een vesting omgebouwd. Dorpsstraat 2 was het laatste huis dat in september 1944 door de geallieerden bevrijd werd. Dan kwam er een stuk niemandsland. In de kop van de Over-Betuwe zaten de



Duitsers. Ons huis was negen maanden een speerpunt in de frontlinie.

De oostgevel van Huize 'Het Hoog' in de zomer van 1945. Ook hier is goed te zien hoe hevig de strijd in dit deel van Bommel is geweest.

Evacuatie

Omdat het militaire gezag de veiligheid in Bommel niet kon waarborgen, werd eind september 1944 een algehele evacuatie afgekondigd. Mijn ouders wachtten de algemene afvoer niet af. Wij gingen op de fiets. Moeder had de hele oorlog al een koffer met voornamelijk onderkleding klaarstaan. Deze werd achter op haar fiets gebonden. Ik ging met de transportfiets met voorop een ben. Deze rieten fietsmand werd volgepakt met voornamelijk levensmiddelen.

Er hing een spookachtige mist. De dode koeien lagen nog steeds in de wei. We fietsten met z'n vijven door de Dorpsstraat, over de Teselaar. Onze school was verwoest. We zagen veel beschadigde huizen en gebouwen. De Duitsers hadden veel materiaal achtergelaten. Bij 'Rots ter Zand' was een militair begraven waarvan de schoenen nog boven de grond uitstaken. Op weg naar Lent, in de Vossenpels, werden we aangehouden. We werden gesommeerd om naar het fort in Lent te gaan. Daar waren ook bestrijdingsmiddelen tegen vlooien en luizen. Dat was voor ons niet nodig. We reden langs bakker Van

Swaaay de dijk op. Maar in plaats van dat we links afsloegen naar het fort, fietsten we, Moeder voorop, rechtsaf naar de Steltsestraat.

Vader en Moeder wilden naar de familie Mahler in de Steltsestraat. Moeder was in de veronderstelling dat het huis leeg was, want de familie was enkele weken geleden naar Haalderen vertrokken. Het klopte dat de oorspronkelijke bewoners waren vertrokken, maar het huis was door een andere grote familie ingenomen. Hier konden we niet blijven. We fietsten terug naar de Waaldijk. Dan maar richting Nijmegen, naar grootmoeder. In de Van Peltlaan in Nijmegen woonden de moeder van Moeder samen met een broer en zuster van Moeder: ome Jaap en tante Koba.

De Waalbrug kwamen we niet over. Daar kwamen alleen geallieerde voertuigen over, waaronder veel tanks. Bij een wachtpost, voor de oprit van de brug, werden we niet doorgelaten. Er zat niets anders op dan de dijk richting Oosterhout te volgen en bij Slijk-Ewijk de Waal over te steken. Aan de Lentse dijk, onder de spoorbrug door, zagen we afschuwelijke vernielingen. Op de dijk langs de Waal was het erg mistig. Ter hoogte van de bossen stond een jeep met twee Engelse M.P.-agenten met rode petten op de weg. Even daarvoor was de jeep ons voorbij gereden. Een van de mannen stapte uit de jeep en gaf een stopteken. Dit stopteken gaf hij met een rood tasje. De eerste gedachte was "We worden teruggestuurd". Moet je je voorstellen: in de dichte mist, een Engelse M.P.-soldaat met een rode platte pet op en een rood handtasje als stopteken. Jopie had haar tasje aan mij gegeven, maar ik had het helaas onderweg verloren. En hier konden we het tasje, door de M.P. opgebracht, weer in ontvangst nemen.

In Slijk-Ewijk wist Vader iemand, die een roeiboot had. Gelukkig troffen we deze mensen thuis. Met een paar sterke mannen werd alles in de roeiboot geladen en korte tijd later bereikten we veilig de overkant van de Waal. Op dat moment trok de mist op. De man in de roeiboot maakte duidelijk, dat wij de laatsten waren die hij had overgezet. Toen we bij Ewijk goed en wel op onze fietsen zaten, hoorden de vliegtuigen boven ons. Er was een luchtgevecht gaande. De dreiging kwam vanuit de lucht. We zochten beschutting tegen de dijk. Even later moesten we nogmaals dekking zoeken.

We fietsten door Nijmegen langs het Keizer Karelplein over de St. Annastraat. Op de St. Annastraat reden militaire colonnes. De voertuigen gingen richting het front in de Betuwe. De Engelse legertrucks maakten bij lage snelheid een gierend geluid. De Amerikanen reden met grote G.M.C.-trucks. Er werd hard en onverschillig gereden. De bomen in de Van Peltlaan boden een goede camouflage. In deze laan, waar wij 4 maanden verbleven, stonden de Engelse tanks van de Coldstream Guards opgesteld. Er heerste strenge discipline. Opvallend was iedere morgen na het appèl de exercitie met de parades: been

vooruit, voet bijna neerzetten en de pas verder, dan de voet echt op de grond zetten, zoals bij de aflossing van de wacht op Buckingham Palace in Londen.

We aten in de laadbak van een truck met de Tommy's; wit brood dik belegd met boter en marmelade. De tanks waren verboden gebied, daar mocht je beslist niet bij komen. 's Avonds kwamen de militairen gezellig in de warme huiskamer theedrinken. Ze brachten van alles mee: chocolade uit blik, biscuits uit de noodrantsoenen en Players sigaretten. Om goed met de militaire gasten te kunnen converseren, volgde ome Jaap een schriftelijke cursus Engels. Hij sprak zoals het geschreven stond: "o-ne-in-the-cel-le".



De oorlog was alweer enige tijd voorbij, toen deze foto werd gemaakt. We zien Jopie en Ans van Setten, zittend op de melkbussen voor het verwoeste Huize 'Het Hoog'. Ook de gemetselde palen, die aan weerszijden van de toerit naar 'Het Hoog' stonden, waren de oorlog niet ongeschonden doorgekomen. Op deze plaats werden elke dag de melkbussen van het Hoog aan de weg gezet.

De levensmiddelen waren op de bon. Buurman Van den Born verbleef op het manneneiland. Hij was een van de weinigen die nog een auto reed. Hij bracht vlees mee vanuit de Betuwe. Aardappelen, groenten en melk haalde mijn vader bij de boeren in Hatert en Hees. Op een keer was Moeder op de fiets melk halen. Op de terugweg sprong de band lek. Een Engelse truck stopte, laadde de fiets op en Moeder werd netjes thuis gebracht. Moeder gaf aan dat ze richting roundabout moest. Jarenlang is dit thuis de naam van het Keizer Karelplein gebleven.

Na de winter zijn we verhuisd naar 'Wals-Wonen' op de Graafseweg. De aanvoer vanuit de textielindustrie in het zuiden kwam op gang. Moeder begon op de Graafseweg met de verkoop van Aa-Be dekens, lakens, slopen, handdoeken, theedoeken, enz.. Vader ging met een pas de brug over naar het manneneiland. Eerst in Ressen en daarna in Bemmelen werden de voorbereidingen getroffen om de terugkerende inwoners van de Betuwe van kleding te voorzien. Later heette dat I.K.O..

Ons huis was zwaar beschadigd door drie vultreffers. En helemaal leeggeroofd! We konden aan de wederopbouw beginnen!

Carel van Setten